

THE DEMONIZATION OF THE WRITER BY THE WRITER AND THE DEHUMANIZATION OF THE HUMAN WORLD AS A FAILURE OF SOCIALIST REALISM LITERATURE

DEMONIZIMI I SHKRIMTARIT PREJ SHKRIMTARIT DHE DEHUMANIZIMI I BOTËS NJERËZORE SI DËSHTIM I LETËRSISË SË REALIZMIT SOCIALIST

Ermira YMERAJ¹

^{1*} Department of Albanian Language and Literature, Faculty of Philology, University of Shkodra „Luigj Gurakuqi“

*Corresponding author e-mail: miraymeraj@yahoo.com

Abstract

The literary genre of socialist realism, in some sense, returned to the romantic tradition of creating its own myths, partially with no similarities to traditional myths, and partially with a slightly altered continuation of the traditional ones. The first thing that needed to be done in order to pave the road for these new myths was the demonization of tradition, particularly that part of tradition that constituted the beginnings of its modernity. In addition to Konica, Fishta, and Koliqi, the Arbreshi poet Giuseppe Schirò was not spared either. The most important task of socialist realism literature was the creation of the myth about the new human. This intention of theirs separated the focal object of literature from the individual, the subject, leading to a dominating iconography and a collective codification of characters.

"The new socialist human" is one of the most contradictory projects known to the political history of humanity, aimed at modulating, shaping, controlling, codifying, and programming the social subject and progress in the service of predetermined interests. The myth of the new human is part of a paradigmatic sample known as the "socialist ideology", "socialist order", "socialist family", "socialist art", "socialist realism", "socialist society", "socialist morals".

Keywords: *The demonization of the writer, dehumanization of man, the new socialist human, socialist morals, socialist art, dystopia in the works of dissidents.*

Përmbledhje

Letërsia e realizmit socialist në njëfarë mënyre u rikthye në traditën romantike të krijimit të miteve të veta, pjesërisht të pangjashme me ato të traditës dhe pjesërisht vijime të shmangura të atyre tradicionale. Gjëja e parë që duhej bërë për t'ua shtruar udhën këtyre miteve ishte demonizimi i traditës, më saktë i asaj pjese të traditës që përbënte fillimet e modernitetit të saj. Demonizimit, përveç Konicës, Fishtës dhe Koliqit, nuk i shpëtoi as poeti arbëresh Giuseppe Schirò. Tentimi më i rëndësishëm i letërsisë së realizmit socialist që krijimi i një miti të njeriut të ri. Ky tentim e largoi shumë letërsinë prej njeriut si individ, prej subjektit; duke çuar në një ikonografizëm sundues dhe në një kodifikim tërësor të karaktereve.

<https://doi.org/10.62792/ut.filologjia.v14.i26-27.p3277>

“Njeriu i ri socialist”, është një nga projektet më kontradiktore që njeh historia politike e njerëzimit për ta moduluar, përshtatur, kontrolluar, kodifikuar dhe programuar subjektin dhe progresin shoqëror në funksion të interesave të paracaktuara. Miti i njeriut të ri është pjesë e një gjedheje të njohur paradigmatiske, si: “ideologji socialiste”, “rend socialist”, “familje socialiste”, “art socialist”, “realizëm socialist”, “shoqëri socialiste”, “moral socialist”.

Fjalë kyçe: demonizimi i shkrimtarit, dehumanizimi i njeriut, njeriu i ri socialist, morali socialist, arti socialist, distopia në veprat e disidentëve.

Letërsia e realizmit socialist në njëfarë mënyre u rikthye në traditën romantike të krijimit të miteve të veta, pjesërisht të pangjashme me ato të traditës dhe pjesërisht vijime të shmangura të atyre tradicionale. Gjëja e parë që duhej bërë për t’ua shtruar udhën këtyre miteve ishte demonizimi i traditës, më saktë i asaj pjese të traditës që përbënte fillimet e modernitetit të saj. Demonizimit, përveç Konicës, Fishtës dhe Koliqit, nuk i shpëtoi as poeti arbëresh G. Schirò.

“Letërsia” ekziston, por është e vështirë ta përcaktosh; që “Letërsia” mund të hidhet poshtë nga një teori e cila më pas do të zëvendësojë problemet aktuale dhe në të ardhmen do të thjeshtonin lundrimin në studimet letrare, dhe kjo është vetëm një pyetje e gjetjes së një teorie të saktë, në fiksimin e kritereve të përcaktuara. Gjithsesi kjo nuk është se si teoria funksionon. Nuk është çështja se teoria njeh një objekt ose koncept para - ekzistues dhe vazhdon të formulojë saktë (ose, të paktën, në koherencë) përshkrimin e atij objekti. Përkundrazi, objekti ose koncepti në kuptimin e vërtetë është i ndërtuar nga Teoria. Pra, “Letërsia” është një entitet i ndryshëm i varur në atë se si teoria ndërton konceptin, pavarësisht se “ajo” është teorizuar nga Roman Jakobson, nga Northrop Frye, apo Wolfgang Iser, dhe kështu me radhë”¹.

Tentimi më i rëndësishëm i letërsisë së realizmit socialist që krijimi i një miti të njeriut të ri. Ky tentim e largoi shumë letërsinë prej njeriut si individ, prej subjektit; duke çuar në një ikonografizëm sundues dhe në një kodifikim tërësor të karaktereve. “Njeriu i ri socialist”, është një nga projektet më kontradiktore që njeh historia politike e njerëzimit për ta moduluar, përshtatur, kontrolluar, kodifikuar dhe programuar subjektin dhe progresin shoqëror në funksion të interesave të paracaktuara². Miti i njeriut të ri është pjesë e një gjedheje të njohur paradigmatiske, si: “ideologji socialiste”, “rend socialist”, “familje socialiste”, “art socialist”, “realizëm socialist”, “shoqëri socialiste”, “moral socialist”.

Historia politike e totalitarizmit ka njohur dhe njeh disa projekte të tilla, prej njeriut spartan në lashtësi deri tek heroi i bindur nazist në epërsinë e vet misionare. “Njeriu i ri”, edhe për aq sa u shfaq në letërsinë shqipe të kësaj periudhe, ishte si një outsider, i ardhur në realitetin e dytë prej një mjedisi krejt tjetër, si një “banor” i propagandës dhe mbeti një shembullzim i saj. Njeriu i programuar që duhej të bashkonte në një arketip gjithë heronjtë e letërsisë së realizmit socialist, rezultoi një projekt i pakryer, ashtu siç mbeti dhe në jetën e shoqërisë shqiptare të gjysmës së dytë të shekullit të 20-të.

Mitet e letërsisë së realizmit socialist, megjithëse premtuese të një realizmi të padyshmitë të përforcuar me optimizmin romantik, e bënë atë një letërsi **ideocentriste** dhe e larguan krejt prej traditave më të mira të realizmit **antropocentrist**. Lëvizja e shenjave simbolike nga një stad në një tjetër është fenomen e shenjë e një transformimi bashkëkohor, ajo mbështetet në integrimin e shenjave të simbolikës nga oraliteti në literalitet (nga tradita gojore në atë të shkruar). Në shekullarizimin e letërsisë si institucion i shenjtë, bota mitologjike u bë shenjë e shenjtë dhe për vete.

Letërsia “Kultin e njeriut” të lashtë si shfaqje e transformimit të tij të thellë shoqëror, e rimerr si lëvizje perspektive, duke i shtuar këtu regjistrin e përpunimit të madh të miteve themeluese për shoqëritë moderne. Rimarrja është përgjigje ndaj nevojave të reja sociale dhe

¹ Coyer, Martin. Garside, Peter. Kelsall, Malcolm. and Peck, John. “Encyclopedia of literature and criticism”, vep. e cituar., p. 4.

² Koncepti i njeriut të ri, më saktë i “njeriut të ri sovjetik”, u propozua për herë të parë nga V. I. Lenin. Shkrimtarët dhe artistët u ftuan “to create what Lenin called ‘an entirely new type of human being’: the New Soviet Man”. Shih: “The New World Encyclopedia”, edit. 2010, zëri “M. Gorkij.

psikologjike të krijuesit. Me specifikën “*rimarrje në kohë moderne*”, letërsia afron një përvojë të re shpirtërore, ndaj mitit të rrënjësor në ndërvetëdijen e mitit të rishfaqur. Si rimishërim e kontakt i “*mjedisit kult*”³, që zhvillohet brenda një kulture, si dhe riaktivizimit të tij të lirë e të ndërgjegjshëm në udhëtimin e tij të konvertuar në një letërsi tjetër, miti vishet me veshje e simbolikë të një kohe tjetër.

Sipas Yves Chevrel, vepra është një *artifakt*⁴, është tërësi shenjash që prodhojnë kuptim, ndërsa objekti, një inventar logjik e shterues i predikateve që mund të afirmohen prej qenies. Vepra si tekst, ndërtekst (intertekst) a tërësi e teksteve tek të cilat referohet një tekst i dhënë, është një ngjarje. Kështu vepra e *Kadaresë* është një ngjarje për sistemin letrar të Shqipërisë të asaj kohe, që shërben si model. Duke mos e pranuar diversitetin e natyrës njerëzore, jo si ndonjë estetikë e kodifikuar, sepse estetikë e realizmit socialist nuk është provuar të ketë ekzistuar⁵, por ideologjia sunduese kushtetuese e përjashtonte nga letërsia individualitetin dhe e ktheu karakterin në letërsi në një ilustrim të thjeshtë parimor.

Në kushtet e ndarjes nga bota krijimi *i njeriut të ri* mori trajtën e një mitologjie etnike. Miti i njeriut të ri u kthye në një qëllim themelor të letërsisë së realizmit socialist, deri në atë shkallë sa, edhe kur ai mungonte ose nuk gjendej nga kritika, shpikëj si “*hero pozitiv*” edhe diçka jonjerëzore, mjafton të plotësohej kushti i mitologjisë së realizmit socialist: një qytet, një kantier apo dhe një “*kështjellë që përbën heroin pozitiv*” (rasti i romanit “*Kështjella*”). Animizimi i qytetit, antropomorfizimi i habitat-it, kthimi i mjedisit në personazh, duket se nuk qe një shpikje e studiuesve të realizmit socialist, sidomos e atyre që u kujdesën për të marrë në mbrojtje vepra ku heroi pozitiv mungonte. Në disa prej veprave të I. Kadaresë, duke përfshirë romanin “*Kronikë në gur*”, në botimet në gjuhë të huaja, qyteti është karakterizuar si personazh⁶.

Dështimi i mitit të njeriut të ri dhe për konsekuencë dehumanizimi i botës njerëzore është ndoshta dështimi më i madh i kësaj letërsie. Pyetja se *cili është njeriu që gjendet brenda kësaj letërsie*, (njeriu si e vetmja qenie me vetëdije receptimi estetik), është një prej pyetjeve më të vështira për t’u gjetur një përgjigje vlerësuese. Si një pyetje e pa përjashtueshme, ajo do të qëndrojë gjithnjë para nesh. Gjysmë shekulli letërsi zyrtare të zhvilluar në Shqipërinë shtetërore do të mjaftojë për të kujtuar e rikujtuar përgjegjësitë e protagonistëve të saj. Kushtëzimi i reptë i letërsisë prej sistemit politik dhe ideologjisë shtetërore u përpunua edhe teorikisht, deri në atë shkallë sa të konkludohet se ka një lidhje parimore midis artit dhe politikës, se “*politikanit i duhet artisti si ajri, si buka, siç i duhet këmbës së djathtë e majta*”⁷. Kjo filozofi nuk mund të kishte përfundim tjetër, veç dehumanizimit të letërsisë.

Miti i perspektivës, i ardhmërisë; i shprehur herë-herë si një utopi për një shoqërie ideale, e bënë letërsinë e realizmit socialist një letërsi prospektive, të projektuar. E shkuara mundi të hynte në këtë letërsi vetëm në formën e mitit të qëndresës dhe të mbijetesës. Bashkëkohësia e kishte rrugën të hapur si ilustrim i mitit të epërsisë së sistemit politik dhe shoqëror.

Mungesa e entuziazmit apo lëkundja ndaj këtij miti përcaktonte fatin e veprës letrare (“*Tuneli*”, “*Njollat e murrme*”, “*Dimri i vetmisë së madhe*”, “*Vit i mbrapshtë*”, “*Ata të dy dhe të tjerë*”, “*Mali i tejdukshëm*”). Në letërsinë e realizmit socialist ka gjithfarë mitesh të tjera, që nuk kanë ndonjë lidhje me tradita të mëparshme apo me ndonjë poetikë a manifest zhvillimesh

³ Shih: “Fjalor i Filozofisë”, Shtëpia Botuese “8 Nëntori”, Tiranë 1981, f. 119. Shih shpjegimin që i bëhet termit: “*Fetishizmi* (portug. Feitiço - magji), është nderim, adhurim i sendeve të natyrës, karakteristikë për njerëzit primitivë, të cilët, meqë nuk i njihnin sendet, u jepnin veti e fuqi të mbinatyrshme”.

⁴ Chevrel, Yves. “Letërsi e krahasuar”, vep. e cituar., f. 125.

⁵ Esteti A. Uçi e përkufizon estetikën e realizmit socialist si një ndërthurje parimesh të përgjithshme me përvojat letrare-estetike: “*Tërësia e parimeve të përgjithshme estetike, të mishëruara në krijimet më të përsosura të artit proletar socialist, përbën thelbin e metodës së realizmit socialist*”. Shih “*Estetika*”, vëll. III, Tiranë 1989, f. 111.

⁶ B. Kuçuku, “*Kadare në gjuhët e botës*”, Tiranë 2005, f. 404 - 410. Gjithashtu nga i njëjti autor: “*Qyteti - personazh, përftesë e modernitetit bashkëkohor*”, në “*Letërsia dhe qyteti*”, Tiranë 2009, f. 82 - 9

⁷ Përkthim i lirë: M. Шагинин, “*Четыри урока у Ленина*”, Москва 1970, f. 281.

të tjera letrare brenda dhe jashtë vendit⁸. Antologji nga më të pasurat mund të bëheshin duke përzgjedhur poezitë e pafundme të realizmit socialist shqiptar kushtuar së ardhmes, kantierit, repartit, kolektivit, kazmës e pushkës, malit e kështjellës⁹, piramidës e kufirit, pranverës e diellit. Një shumicë veprash të I. Kadaresë, por edhe të disa shkrimtarëve të tjerë, janë mbrujtur me mite¹⁰.

Kritika herë ka demonizuar autorët e periudhat letrare, e herë ka lavdëruar autorë të caktuar, kjo ndodhi dhe në periudhën e *Realizmit Socialist*. Një tekst duhet kuptuar si një veprimtari, si një përpjekje e marrësit (receptuesit), larg së qeni nga subjekti pasiv, dhe që luan rol të dorës së parë në ecurinë e komunikimit. Është receptuesi ai që i jep kuptim një *teksti*¹¹. Kështu çdo vepër i nënshtrohet *horizontit të pritjes*¹², në të cilin ndërhyjnë niveli i veprës, kuptuar si tërësi e tipareve që e bëjnë atë të lexueshme dhe ai i publikut që duhet kuptuar si tërësi kriteresh, të përvetësuar nga lexuesi e që parashihen prej tij të gjenden në një vepër të re¹³. Megjithatë përfaqësimet e këtij formacioni letrar u shënjuan përmes kritikave të *Eqrem Çabej*¹⁴, *Ernest Koliqi*¹⁵, *Gjergj Fishtës*, *Faik Konicës* dhe *Arshi Pipës* etj.

Jo më pak e pasur është kjo letërsi me demonë gjithfarësh, sidomos të krijuar prej asaj vetë. Letërsia gojore trashëgoi demonizimin e mbretërive më të fuqishme mesjetare paraosmane: djallëzimin e republikës së Shën Markut përmes figurave të *baiulus-it*, *bailo-s* - *bajlozit* dhe *legatit* (shndërruar në të folmet popullore në trajtën “*lugat*”); po aq sa dhe djallëzimin e mbretërisë së Aragonës (përmes figurës së katallanit dhe të saraçenit). Letërsia e romantizmit demonizoi “*qenin turk*”, por pa arritur deri tek demonizimi i fqinjëve, që u shfaq në periudhën shtetërore, sidomos me “*Lahutën e Malcis*”, ku shqiptarë e sllavë janë të lindur “*n’mëni t’sho’shojt*”.

Letërsia e realizmit socialist, si letërsi e kontradiktave dhe antagonizmit, përveç demonizimeve tradicionale, krijoi Europën e demonizuar, Perëndimin e demonizuar, superfuqitë armike, një botë të tërë tërësisht të demonizuar, që gjithnjë ndërton projekte antishqiptare bashkë me mbështetësit e tij brenda: diversantë, agjentë, të deklasuar, të ndikuar prej dekadencës borgjeze. Demonizimi i tjetrit, i shtetit fqinj, i Perëndimit, ka lënë gjurmën e vet edhe në vepra që zor se do të mund të quheshin pastërtisht të realizmit socialist, po të kërkohej prania e njëkohshme e të pesë kanoneve të njohura të tij, siç mund të veçoheshin romani i B. Xhaferrit “*Krastakraus*” / “*Ra Berati*”, apo në një skaj të kundërt: “*Mekami, melodi turke*” e Kasem Trebeshinës.

Në të dy romanet historia shihet prej një kundërvështrimi ndaj atij që e kishte vështruar letërsia e realizmit socialist: në të parin prej humbjes e jo prej fitores dhe në të dytin me një përmbysje të statusit të kryeheroit, mitit të Gjergj Kastriotit. Por në të dy këto vepra gjenden gjithaq të pranishme demonizimi i Perëndimit (gjegjësisht i Venetikut), i tradhtisë, pabesisë, fqinjëve. Realitetin parësor të kryeqytetit shqiptar dhe shkalla e demonizimit të njeriut të luftës që jeton në mjedisin e një familjeje të deklasuar bën pjesë në teknologjinë e farkimit të armiqve, tipike e letërsisë së realizmit socialist. “*Tregtari i skeleteve*” (Prishtinë 2006) hyn në simetri si një kundërvepër ndaj veprës me “*Gjeneralin e ushtrisë së vdekur*”; “*Mekami, melodi turke*”

⁸ Sinani, Shaban. “Çmitizimi si mendësi dhe si mundësi”, në: “Për letërsinë shqipe të shekullit të 20-të”, Tiranë 2010, f. 478.

⁹ Mali - mit është një trashëgimi romantike e letërsisë shqipe. Mali është mburra e Naimit dhe e Fishtës. Për mitin e kështjellës shih S. Hamiti, “Miti i kështjellës”, në “Studime dhe kritikë letrare”, Tiranë 1983.

¹⁰ “Qendresa e popullit shqiptar ndaj pushtuesit, ideja e lirisë, ideja kundër luftës pushtuese, antifashizmi, antitotalitarizmi, e kaluara e lavdishme e kombit, etnografizmi, himnizimi i tipit shqiptar, simboli i malësorit, hapja apo ura drejt Europës dhe properëndimizmi, kështjella ose antiosmanizmi por dhe antisovjetizmi dhe anti-Lindja në përgjithësi, mitizimi i letërsisë, adhurimi i perëndive letrare antike e moderne” - këto janë mite themelore “në ideoprozën e Kadaresë”. Shih Gëzim Aliu, “Diskurset e ideve në prozën e Kadaresë”, Prishtinë 2007, f. 34.

¹¹ Chevrel, Yves. “Letërsi e krahasuar”, vepër e cit., f. 66.

¹² Chevrel, Yves. “Letërsi e krahasuar”, vepër e cit., f. 67. Shih: Gadamar është studiuesi që futi nocionin e shkrirjes së horizonteve.

¹³ Coyer, Martin. Garside, Peter. Kelsall, Malcolm. and Peck, John. “Encyclopedia of literature and criticism”, vep. e cituar., p. 389, Për më tepër shih konceptin e “Logocentrizmit” që Derrida e sheh si tipar qendror të të gjithë mendimit Perëndimor që kërkon një identitet të caktuar për një autor.

¹⁴ Çabej me propozimin për ndarjen e letërsisë në qarqe letrare: Qarku katolik i Shqipërisë Veriore, Qarku italo - shqiptar, Qarku ortodoks i Shqipërisë Jugore dhe së fundi shkrirja e tyre në literaturën kombëtare të shek. XIX.

¹⁵ Koliqi me propozimin për dy shkolla letrare Jezuite dhe Françeskane.

(Prishtinë 1994) i kundërtqëndron romanit “Kështjella”, ndërsa “Kukudhi” (1993) parodizon “Kush e solli Doruntinën”¹⁶.

Sipas relatorëve të kohës, nëpërmjet novelës “Dikush më buzëqeshte” autori donte të zhvleftësonte fëmijërinë joheroike të autorit të romanit “Kronikë në gur”¹⁷. Ermira Velo tek “Para agimit”, Sherif Abeceja tek “Arka e djallit”, si dhe shumica e personazheve të romanit “Vdekja më vjen prej syve të tillë”, mund të shërbenin si shembullzime të tjera të demonizimit të shkrimtarit prej shkrimtarit, të “prototipit” prej “tipit letrar”, një dukuri parimore e realizmit socialist. E tanishmja e kulturës është pasqyrë e kohës, prandaj është i nevojshëm dallimi dhe vlerësimi i asaj që çdo epokë, jo vetëm prodhon, riaktualizon dhe importon, por edhe përjashton. E gjitha kjo ndodh përmes studimeve të tërthorta (transversale), që ngjiten, zbresin, apo shfaqen të qëndrueshme, pa të cilat çdo kulturë do humbiste pjellorinë.

Përfundimi

Letërsia e realizmit socialist në njëfarë mënyre u rikthye në traditën romantike të krijimit të miteve të veta, pjesërisht të pangjashme me ato të traditës dhe pjesërisht vijime të shmangura të atyre tradicionale. Gjëja e parë që duhej bërë për t’ua shtruar udhën këtyre miteve ishte demonizimi i traditës, më saktë i asaj pjese të traditës që përbënte fillimet e modernitetit të saj. Demonizimit, përveç Konicës, Fishtës dhe Koliqit, nuk i shpëtoi as poeti arbëresh Giuseppe Schirò.

Tentimi më i rëndësishëm i letërsisë së realizmit socialist që krijimi i një miti të njeriut të ri. Ky tentim e largoi shumë letërsinë prej njeriut si individ, prej subjektit; duke çuar në një ikonografizëm sundues dhe në një kodifikim tërësor të karaktereve. “Njeriu i ri socialist”, është një nga projektet më kontradiktore që njeh historia politike e njerëzimit për ta moduluar, përshtatur, kontrolluar, kodifikuar dhe programuar subjektin dhe progresin shoqëror në funksion të interesave të paracaktuara. Miti i njeriut të ri është pjesë e një gjedheje të njohur paradigmatisht, si: “ideologji socialiste”, “rend socialist”, “familje socialiste”, “art socialist”, “realizëm socialist”, “shoqëri socialiste”, “moral socialist”.

Referencat

- [1]. Kyçyku, B. (2005) “Kadare në gjuhët e botës”, Tiranë.
- [2]. Kyçyku, B. (2009) “Qyteti-personazh, përftesë e modernitetit bashkëkohor”, në “Letërsia dhe qyteti”, Tiranë.
- [3]. М. Шагиниан, (1970) “Четыри урока у Ленина”, Москва.
- [4]. Sinani, “Sh. (2010) Çmitizimi si mendësi dhe si mundësi”, në: “Për letërsinë shqipe të shekullit të 20-të”, Tiranë.
- [5]. Hamiti, S. (1983) “Miti i kështjellës”, në “Studime dhe kritikë letrare”, Tiranë.

¹⁶ Tradita e letërsisë romantike dhe e fillimeve të modernizmit në gjysmën e parë të shekullit të 20-të, e cilësuar kryesisht prej promovimit të shkrimtarit prej shkrimtarit (Çajupi dhe Lasgushi për Naimin; Fishta për Prennushin, Gjeçovin, Xanenin e Palajn; Kuteli për Lasgushin etj.) nuk u provua më në letërsinë e realizmit socialist. Në të kundërtën, demonizimi çoi deri në opozicione të tilla vepër-antivepër, si u përmendën, pa përjashtuar deri shkallën poezi-antipoezi, si rasti i vjershës “Portret malësori të hershëm” të I. Kadaresë, ku shalli etnografik i Rugovës shenjohej njësoj si në mendësinë popullore tradicionale (“qefini, simboli i vdekjes së vetes, me vete”); dhe i asaj të F. Arapit “Rugovasi”, ku shenja interpretohet krejt në të kundërtën (shalli si bartës i burimit të jetës). Qendrimet kritike patën mbajtur edhe Konica ndaj Naim Frashërit, Krist Malokë e G. Petrota ndaj Lasgush Poradecit, por pa arritur shkallën e kundër-veprës dhe të demonizimit. Për vijimin e së njëjtës tradite edhe pas viteve 1990 krahaso për shembull esenë “Identiteti evropian e shqiptarëve” (I. Kadare, 2006) dhe “Ideologjia e shpërbërjes” (2006), “Realiteti i shpërfillur” (2006) e “Të vërtetat e vonuara” të R. Qosjes. Ku mund ta gjejmë në traditën letrare të gjysmës së dytë të shekullit të 20-të një shqetësim shkrimtari për shkrimtarin, si kjo letër e panjohur që vijon, dërguar nga Mitrush Kuteli Lasgush Poradecit, më 22 prill 1933, ku lexojmë: “Nuk të kuptoj. Nuk përpiqem të të kuptoj, nuk dua të të kuptoj përveç se ashtu si di dhe si dua unë. Përse kapërcen në mënyrë tangjenciale pyetjet e mija? Ç’është kjo inerci dhjetëvjeçare për nxjerrjen e një volumni poezish? Përse rron vetëm më 1850 dhe jo më 1933? Përse nuk i përgjigjesh letrës së Shoqërisë s’onë-të paktën për formë? Përse nuk më thua kur do të vihet nën shtyp volumni i poezive dhe kur do dalë? Kur s’ke besim në të tanishmen, qysh mund të kesh në të ardhmen? Nuk ekziston përveç se prezenti: të tjerat janë pralla dhe gënjeshtër. Më 33 vjet Krishti kish dhënë besën e re. Ti ç’bërë pas vite pune? Asgjë. Shkundu Llazar dhe vështro rrotull. Një njeri vlen sa vepra e tij. Ku e ke veprën? Nuk dua manuskripte dhe projekte, dua volumn. Dëgjon? S’johu nga letargjia e një konceptioni oriental. Unë pres formën e parë të volumnit t’ent. Bëj abstrakcion për çdo tjetër cirkumstancë. Ky është koncepti im kirurgjik. Vepërim, vepërim, vepërim, thua ti. Unë të pyes: ku e ke vepërimin?... asnjë volumn pas dhjetë vjet pune (ose pas njëzet vjet). Përse nuk e ve nën shtyp kur ke edhe dorëshkrimin dhe të hollat?”.

¹⁷ Shaban Sinani, “Një dosje për Kadarenë II”, Tetovë 2005, f. 188.

- [6]. Uçi, A. (1989)“Estetika”, vëllimi i tretë, Tiranë.
- [7]. Aliu, G. (2007) “Diskurset e ideve në prozën e Kadaresë”, Prishtinë.
- [8]. Kadare, I. (2006)Identiteti evropian e shqiptarëv, 2006 dhe “Ideologjia e shpërbërjes”.
- [9]. Qosja, R. (2006)“Re aliteti i shpërfillur” (2006) e “Të vërtetat e vonuara”. Prishtinë.
- [10]. Letër e panjohur, dërguar nga Mitrush Kuteli, Lasgush Poradecit, më 22 prill, 1933.
- [11]. Sinani, Sh. (2005)“Një dosje për Kadarenë II”, Tetovë.
- [12]. Coyer, Martin. Garside, Peter. Kelsall, Malcolm. and Peck, John. (2005)“Encyclopedia of literature and criticism”, Pearson Longman, Harlow, England.
- [13]. Koliqi me propozimin për dy shkolla letrare Jezuite dhe Françeskane, Çabej me propozimin për ndarjen e letërsisë në qarqe letrare: Qarku katolik i Shqipërisë Veriore, Qarku italo - shqiptar, Qarku ortodoks i Shqipërisë Jugore dhe së fundi shkrirja e tyre në literaturën kombëtare të shek. XIX.
- [14]. Шеврел, И. (2005) Компаративна литература, Скопје.
- [15]. Fjalor i Filozofisë, (1981), Shtëpia Botuese 8 Nëntori, Tiranë.